

DOĞRUYU "TEYİT": TEYİT'İN COVID-19 İNFODEMİSİ İLE SEKİZ AYLIK MACERASI

Nilgün Yılmaz* , Öyküm Hüma Keskin**

* Editör

** Facebook Sağlık Dezenfeksiyonu Bursiyeri

Özet

Türkiye'nin ilk doğruluk kontrolü organizasyonlarından biri olan Teyit, COVID-19 salgınının başından bu yana, bir "epidemi" haline dönüşen yanlış bilgi sorunuyla baş etmek için çabalıyor. Bugüne kadar 250'den fazlası yazılı olmak üzere, COVID-19 özelinde birçok içerik üreten Teyit, infodeminin yaratacağı olası tehditleri (halk sağlığını tehdit, kutuplaşma, sosyal damgalama) bertaraf edebilmek için birçok araç geliştirdi. Teyit'in salgın boyunca infodemi hakkındaki gözlem ve tespitleri de iki ana başlığa ayrılıyor: En çok yanlış bilgiye salgının ilk zamanlarında maruz kaldığımızı düşünüyoruz ve salgın ilerledikçe ilgimizi yitiriyoruz. Teyit'in tespitlerine göre infodemi kapsamında en çok maruz kaldığımız yanlış bilgiler ise dört kategoride toplanabilir: Hatalı ilişkilendirilen görüntüler, belgeler ve haritalar, virüs ve yol açtığı COVID-19'un özellikleri, sahte tedavi yöntemleri ile ilaçlar, son olarak da salgının ortaya çıkışı ve yönetimi ile ilgili komplo teorileri. Teyit'in infodemi ile baş etmek için temel önerileri ise şöyle: Kendi hesabına değil, belli bir kurumu temsilen konuşan uzmanlara kulak vermek, aşırı enformasyon maruziyetinden kaçınmak ve kaynakları önceliklendirmek ve çeşitlendirmek, bilimsel araştırmaların olgunluğunu tartmak, duygulara hitap eden dramatik içeriklere şüpheyle yaklaşmak, son olarak da doğrulama için kullanılabilecek bazı basit dijital araçlar konusunda kabiliyetimizi geliştirmek

Infodemi Nedir? Teyit Bu Soruna Nasıl Yaklaşıyor?

2016 yılından bu yana internette yayılan yanlış bilgilerle mücadele eden Teyit için, afet, çatışma ya da salgın gibi kriz zamanları hep hareketli geçer. Böyle zamanlarda yükselen kaygı ve korku, duygusallaşma eğilimi ve bazen de toplumsal kutuplaşmanın, yanlış bilginin yayılımını hızlandırdığını biliyoruz. **(Tatlı, 2016)** Böyle zamanlar, özellikle sosyal medyada daha fazla takipçi ve etkileşim elde etmek isteyenler açısından da uygun bir ze-

min yaratıyor. Dolayısıyla Teyit, kriz zamanlarında bilgi ekosisteminin sıhhati için normalden daha fazla mesai harcıyor.

Dünyanın Ocak ayında haberdar olduğu ve daha sonrasında pandemi halini alan COVID-19 salgınında da durum benzerdi. Salgın haberinin yayılmasının peşi sıra, özellikle sosyal medyada müthiş bir enformasyon akışı başladı. Bu enformasyonun mühim bir kısmı da bizim açımızdan “şüpheli” idi. Virüs ve neden olduğu hastalık hakkında bilgimiz kısıtlı, iddialar ise muhtelif. Teyit salgının Çin sınırlarını aşması üzerine konuyu “kriz” olarak ele almaya karar verdi ve derhal önceliklendirdi. Çünkü konu, önceliklendirme kriterlerimizden hemen hepsine yakından temas ediyordu:

- Halk Sağlığını Tehdit: Yanlış bilgi nedeniyle yanlış önlem ve tedavi yöntemleri ciddi sağlık sorunlarına yol açabilir, bilim inkarcılığı salgınla mücadelenin önünü tıkayabilirdi.
- Demokrasiyi Tehdit ve Kutuplaşma: Salgının yaratacağı korku ve panik ortamı, karar alma mekanizmalarımızı etkileyebilir; virüs ve neden olduğu hastalık üzerinden toplumsal kutuplaşma derinleşebilir, taraflar birbirini itham edebilir ve bu sırada topyekun mücadele tehlikeye düşebilirdi.
- Sosyal Damgalama: Virüs ve neden olduğu hastalık, belli bir etnik köken, milliyet, cinsiyet, yaş ya da inanç grubunun damgalanmasına neden olabilirdi.

Nitekim bu tehditlerden her biriyle yolda karşılaştık. Bu nedenle yoğun ve kirli enformasyon akışını bir “infodemi” olarak adlandırmaktan da çekinmedik.

Infodemi, özellikle sağlık alanında hızla yayılan, “viralleşen” aşırı miktarda doğru ya da yanlış bilgiye [deniyor](#). (DSÖ, 2020) Bu yığılma, sağlıklı bir bilgi ekosistemini ortadan kaldırıyor, ilgili sağlık sorunuyla baş edilmesini tehdit edecek hale gelebiliyor. Bu, salgını yönetmekten sorumlu kurumlara ve bilim insanlarına güvensizliği de beraberinde getiriyor.

Bu tanımda dikkat etmek istediğimiz bir kısım var: Mart ayında Dünya Sağlık Örgütü, Kızılhaç ve BBC Media Action tarafından düzenlenen “COVID 19 ile mücadele ve hayat kurtarmada medyanın rolü” adlı bir webinara [katıldık](#). (Yılmaz, 2020) Dünya Sağlık

Örgütü, infodemiye yalnız yanlış bilgi üzerinden tanımlamıyordu. Doğru olsa da aşırı, karmaşık, belirsiz ve teknik bilgiye maruz kalmak da infodemi iklimini oluşturan diğer bileşenlerdi. Biz de bu andan sonra infodemi kavramını bu geniş çerçevede ele almaya ve yalnız doğru değil, anlaşılır, net ve

yeteri kadar bilgi aktarmaya da odaklanmaya başladık. Bundan sonraki adımlarımızı da buna göre planlayacaktık.

Teyit Salgının Başından İtibaren Nasıl Bir Yol İzledi?

A) *Strateji*: COVID-19 infodemisi ile mücadelemizde stratejimizi bu üç temel ayak üzerine kurduk. Bilgi yoğunluğu ve karmaşasından uzak duracak, yoğun terminoloji kullanımından kaçınacak, en çocuksu iddialara bile aynı ciddiyetle yaklaşacak ve olabildiği kadar “sarih” kalmaya özen gösterecektik. Stratejimizin merkezine, kullandığımız araçlar ve işbirliği yaptığımız kurumların sayısını artırmayı da ekledik. Çünkü konu acil, ciddi, zor ve teknikti. Desteğe ihtiyacımız vardı.

B) *Metot*: Teyit’in olağan şartlar altında sadık kaldığı ve Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı’na karşı sorumluluğunun da bir gereği olan keskin bir [metodolojik yaklaşımı](#) var. (*Birbirini doğrulayan ve açık kaynaklardan erişilebilen en az iki delil*) Salgın boyunca ürettiğimiz tüm içeriklerde de, konu her ne kadar acil olursa olsun, bu metodolojiye uyduk, aktardığımız bilginin doğruluğundan emin olana kadar zamanla yanışmayı reddettik. Bu bize okuyucuların güveni olarak döndü.

COVID-19 meydana çıkmadan öncesinde başladığımız, Soner Yalçın’ın Karakutu adlı kitabı üzerinden aşı ve modern tıp karşıtı tezlere odaklanan kapsamlı çalışmamız [Salgın Var’da](#) edindiğimiz tecrübe de, metodolojik açıdan pandemi ile baş etmemizi kolaylaştırdı. Konuya bir nevi bağışıklığımız vardı.

C) Araçlar

1. *Analiz, Dosya ve Büyüteçler*: Teyit koronavirüs olarak etiketlenmiş 500’e yakın tekil ihbar aldı ve bunlardan 250’den fazlası hakkında [analiz üretti](#). Analizlerin yanı sıra, birden fazla boyutu olan, doğru ya da yanlış olarak etiketleme yapmanın mümkün olmadığı konularda “büyüteç” başta olmak üzere farklı kategorilerde içerikler de ürettik. Örneğin virüsün “Türkleri genlerinden dolayı etkilemeyeceği” iddiası bir analiz olarak [yanışlanırken](#), salgının yemek kültürü üzerinden Uzakdoğulular hakkında yarattığı peşin yargıları, “büyüteç” kategorisinde [sorguladık](#). **(Yılmaz, 2020) (Keskin, 2020)**
2. *COVID-19 Postası*: Salgının yarattığı yanlış bilgi atmosferiyle yalnız ürettiğimiz içeriklerle baş etmemizin zor olduğu anlaşılınca, Türkiye’de ilk resmi vaka açıklanmadan birkaç hafta önce, bir e-posta bülteni de hazırladık. Şubat-Temmuz ayları arasında 12 bin tekil kullanicının posta kutularına haftada üç gün ulaşan COVID-19 Postası, salgın hakkındaki teyitli son gelişmeler, doğru bilinen yanlışlar ve temel bilgiler ile karantina koşullarında destekleyici önerilerden [oluşuyordu](#). **(Yılmaz, 2020)**
3. *Modyo & habertürk*: 2019 sonunda Modyo ile İstanbul’daki toplu taşıma araçlarında da vatandaşların genelini yakından ilgilendiren yanlış bilgileri doğrulamaya, yanı sıra kullanıcılar da medya okuryazarlığını geliştirecek ipuçları paylaşmaya [başlamıştık](#). **(Çavuş, 2020)** Salgının başından itibaren Modyo için hazırladığımız içerikle-

rin sayısını artırdık ve konu olarak da salgını ve salgın döneminde yanlış bilgi ile baş etme metotlarını önceliklendirdik. Mart ayından itibaren her ay toplu taşıma araçlarında altı video yayınlandı. Nisan itibarıyla, bu içerikler her gün Haber Türk ekranlarında da yayınlanmaya [başladı](#). (Keskin, 2020)

4. *Canlı Yayınlara Katılım & Çevrimiçi Etkinlikler*: Teyit yazarları ve editörleri, salgının başından itibaren infodeminin yarattığı tehlikeye işaret etmek ve kullanıcıları doğru bilgi edinme yollarına sevk etmek için, gelen canlı yayın ve çevrimiçi etkinlik tekliflerine olabildiği kadar yanıt verdi. Haber Türk, Haber Global, Halk TV gibi pek çok ekranda yer almanın yanı sıra, kurumların gerçekleştirdiği çevrimiçi etkinliklere de katıldık ve elimizden geldiğinde yanlış bilgi ile farklı mecralarda mücadele ettik.
5. *Video İçerikler*: Salgın ve ona neden olan virüs hakkındaki bilgiler çoğunlukla teknik uzmanlık istediğinden, içeriklerimizi kolay sindirilebilir ve geniş kitlelerce anlaşılabilir kılmak için birçok video içerik [ürettik](#).
6. *Podcast*: Teyit'in podcast programı t Cetveli'nin birkaç bölümü salgın ve salgın hakkında yayılan yanlış bilgilere [ayrıldı](#).
7. *Araştırma – Tandans*: Tandans Veri Bilim Danışmanlığı ile, "Pandemi Sürecinde Yanlış Bilgi Sorunu: Yanlış Bilgi, Haber Tüketimi ve Teyit Etme Davranışları" başlıklı, bulgularını aşağıda özetleyeceğimiz bir araştırma [gerçekleştirdik](#). (Yılmaz, Çavuş, Tanca, 2020)
8. *IFCN ile İşbirliği*: Teyit, infodemi ile mücadelede uluslararası dayanışma için, Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı (IFCN) tarafından koordine edilen *#coronavirusfacts* adlı işbirliğinin de bir parçası idi. Yayınladığı tüm içerikleri uluslararası partnerleri ile paylaştı, ortak çalışmalar gerçekleştirdi. Programın internet sayfası üzerinden, infodeminin uluslararası panoraması da [izlenebiliyor](#).

D) *İşbirlikleri*: Teyit editörler ve yazarlardan oluşan bir organizasyon ve bünyesinde bir tıp ya da viroloji uzmanı barındırmıyor. Diğer yandan insan hayatını doğrudan tehdit eden küresel bir salgın sırasında infodemi ile baş ederken, bu uzmanlıklara her şeyden daha çok ihtiyacımız vardı. Bu nedenle salgının ilk günlerinden itibaren Dünya Sağlık Örgütü Türkiye Şubesi, Türk Tabipleri Birliği, Türk Klinik Mikrobiyoloji ve İnfeksiyon Hastalıkları Derneği, Türkiye Psikiyatri Derneği gibi tıp örgütlerinin yanı sıra, Evrim Ağacı ile de hep iletişim içinde olduk. Ayrıca Vircon ile yaptığımız işbirliği sonucunda pandemi boyunca medya tüketim alışkanlıklarındaki değişime odaklanan bir [rapor](#) yayınladık. (Saklıca, 2020) En başta konuyu iyi kavramak, sadeleştirmek, sonrasında da doğruluğundan emin olmadığımız herhangi bir bilgiyi yayınlamamak ve yanlışları yeniden üretmemek için azami dikkat gösterdik.

Teyit'in Salgın Boyunca İnfodemi Gözlem ve Tespitleri

COVID-19 salgını boyunca, hatta salgın henüz resmi olarak Türkiye'ye ulaşmadan başlamak üzere, halk sağlığını doğrudan tehdit eden birçok

Bu nedenle salgının ilk günlerinden itibaren Dünya Sağlık Örgütü Türkiye Şubesi, Türk Tabipleri Birliği, Türk Klinik Mikrobiyoloji ve İnfeksiyon Hastalıkları Derneği, Türkiye Psikiyatri Derneği gibi tıp örgütlerinin yanı sıra, Evrim Ağacı ile de hep iletişim içinde olduk.

şüpheli ve yanlış bilgi paylaşıldı. Gündemi neredeyse tamamen domine eden infodemi krizinde, teyitçilerin odak noktası da koronavirüstü. Teyit'in incelemeye aldığı iddialar arasında okuyucuların şüphelenerek bize gönderdiği ihbarlar ve teyitçilerin radarına takılan çeşitli şüpheli bilgiler vardı.

Teyit salgın döneminde Tandans Veri Bilim Danışmanlığı ile *Pandemi Sürecinde Yanlış Bilgi Sorunu: Yanlış Bilgi, Haber Tüketimi ve Teyit Etme Davranışları* başlıklı bir [araştırma](#) yaptı. **(Yılmaz, Çavuş, Tanca, 2020)** Bu araştırmaya Türkiye genelini temsil edecek şekilde tesadüfi örneklem yöntemi kullanılarak bin 25 internet kullanıcısı seçildi ve edinilen izlenimlerin bireylerin tutumlarıyla ne denli örtüştüğü anlaşılmaya çalışıldı.

A) *En Çok Yanlış Bilgiye Salgının İlk Zamanlarında Maruz Kaldığımızı Düşünüyoruz:* Araştırmada katılımcılara pandemi sürecinde yanlış bilgilere en çok hangi dönemde rastladıkları soruldu. Yanıtlar ağırlıklı olarak salgının ilk dönemlerine ve “virüs Türkiye’ye girmeden öncesine” işaret ediyordu. Bunun sebebi virüsün özellikleri, etkileri ve tedavi yöntemleri hakkında henüz yeterli bilgiye sahip olunmaması olabilir.

Araştırma kapsamında edinilen bir diğer izlenim ise haber programlarında yaşanan “uzman” enflasyonunun bilgi ekosisteminde yarattığı kirlilikti. Salgın başladığından beri her gün onlarca televizyon kanalına kimi zaman uzmanlık alanı dışında fikir beyan eden bir sürü kişi katıldı. Zaten halihazırda birçok belirsizlik taşıyan virüs ve neden olduğu hastalıkla ilgili, zihinler iyice bulandı. Katılımcılara hangi kaynaklarda yanlış bilgiye rastladıklarını düşündüklerini sorulduğunda, yüzde 49 ile “televizyondaki haber programları” seçeneği ilk sırada yer aldı. Katılımcıların yüzde 78’i bu süreçte “bilim insanları ve sağlık uzmanları”nı güvenilir bulduklarını belirtirken, yüzde 72’si “hastalığı geçirmiş kişiler”e güvendiklerini ifade etti. Aile bireyleri ve arkadaşlarından gelen bilgileri güvenilir bulanların oranının yüzde 48 olduğu ortaya çıktı.

Ocak ayında Çin’de yeni koronavirüs vakaları ilk defa ortaya çıktığında Teyit olarak yaygın iddiaları incelemeye koyulduk. Bu sayede Mart ayında Türkiye’de ilk vaka görüldüğünde, ekibimiz aylar öncesinden COVID-19 hakkında üretilen hatalı bilgiler ile mücadele etmeye başlamıştı. Örneğin daha sonra da sosyal medya ve televizyonlarda bir çok kez karşımıza çıkacak olan su içerek koronavirüsün akciğerinize inmesini engellenebileceği iddiasının doğru olmadığını [ortaya koyduk](#). **(Yılmaz, 2020)**

B) En Sık Karşılaşılan Yanlış Bilgi Türleri: Salgın boyunca Teyit'in incelediği analizleri kabaca dört kategoriye ayırabiliriz:

1. *Hatalı İlişkilendirilen Görüntüler / Belgeler / Haritalar:* Hatalı ilişkilendirilen görüntüler kategorisinde filmlerden, dizilerden sahnelerin gerçekmiş gibi sunulduğu ya da önceden kaydedilmiş görüntülerin salgın sürecindenmiş gibi paylaşıldığı içerikler yer alıyor. Örneğin The Simpsons senaristlerinin Çin'de ortaya çıkan koronavirüsü önceden bildiği [iddiası](#) ortaya atılmıştı. **(Arabacı, 2020)** Ancak bölümde virüs Çin'den değil, Japonya'dan geliyordu ve dizideki hastalık "Osaka flu" olarak adlandırılıyordu. Benzer şekilde, [fotoğrafın](#) COVID-19'dan etkilenen insanları gösterdiği iddia edilse de görüntüler 2014 yılında Almanya'da düzenlenen bir etkinlikteydi. **(Arabacı, 2020)**

Bu tarz hatalı ilişkilendirilen görüntülerin çoğunlukla sosyal medyada ve kapalı mesaj gruplarında yayıldığını söylemek mümkün. Aslında hatalı ilişkilendirme kategorisi yalnızca salgın sürecinde değil, normal zamanlarda da en çok karşımıza çıkan hatalı bilgi türlerinden. İncelediğimiz analizlerde hatalı ilişkilendirilen görüntüler [yüzde 43,5](#) ile en çok iddianın içerisinde yer aldığı kategori. **(Çavuş, 2020)**

2. *COVID-19'un Özellikleri: Pandemi Sürecinde Yanlış Bilgi Sorunu: Yanlış Bilgi, Haber Tüketimi ve Teyit Etme Davranışları* başlıklı [araştırmada](#) belirtildiği gibi yanlış bilgiye en çok maruz kalınan dönem virüsün henüz ortaya çıktığı zamanlardı. **(Yılmaz, Çavuş, Tanca, 2020)** Bu durumun sebebi COVID-19'un özellikleri hakkında henüz yeterince bilgiye sahip olunmaması olabilir. Bu yüzden de virüsün özellikleri, kimleri etkilediği, yüzeylerde yaşama süresi, hatta mevsimsel gripten farkı olmadığı gibi çeşitli başlıklarda birçok iddia ortaya atıldı. Bu iddiaların birçoğunun kısa sürede yanlış olduğu ortaya kondu. Yeni koronavirüsün özellikleri ve insan vücudundaki etkileri halen araştırılan bir konu olduğu için zaman zaman bilgilerimizi gün-

cellememiz gerekiyor. Bu yüzden teyitçiler olarak Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası ve denetim mekanizması sağlam sağlık örgütlerini yakından takip ediyoruz.

3. *Sahte Tedavi Yöntemleri ve İlaçlar:* COVID-19 pandemisine henüz aşı ve ilaç gibi bilimsel bir tedavi yöntemi bulunmamışken gündeme gelen iddialardan bir diğeri ise virüsten nasıl korunacağımız ya da virüsü nasıl yeneceğimizle alakalıydı. Muhtemelen birilerini virüsten korumak için yaygınlaştırılan şüpheli tedavi yöntemleri, bazı insanların sağlığını da tehdit etme potansiyeli taşıyordu. Bu başlıkta en çok karşımıza çıkan iddialar, virüsten koruyacağına inanılan mucizevi gıdalar oldu. Örneğin limon kürü, rakı, sumak suyu, kahve, tonik, üzüm sirkesi tüketmenin COVID-19'dan koruyacağı iddia edildi. Bu gibi mucizevi gıda iddialarında kaynak olarak bilimsel araştırmaları ve güvenilir sağlık otoritelerinin ifadelerini baz aldık. Uzmanlar bağışıklığı güçlü tutmayı tavsiye etse de, virüsün bulaşmasını engelleyebilecek ya da virüsü öldürebilecek mucizevi bir gıda bulunmuyor.

Bunlarla birlikte bir de bilimsel dayanağı olmayan çeşitli tedavi yöntemleri sıkça gündemdedi. Örneğin [buhar solumanın](#) ya da [sirt üstü öksürmenin](#) COVID-19'u tedavi ettiği, [saç kurutma makinesinin COVID-19'u öldürdüğü](#) iddialarını inceledik. **(Uludağ, 2020), (Keskin, 2020), (Korkmaz, 2020)** Bu iddialarda da çoğunlukla referans olarak alternatif tıp yöntemleri ya da kulaktan dolma bilgilerin sunulduğunu söylemek mümkün.

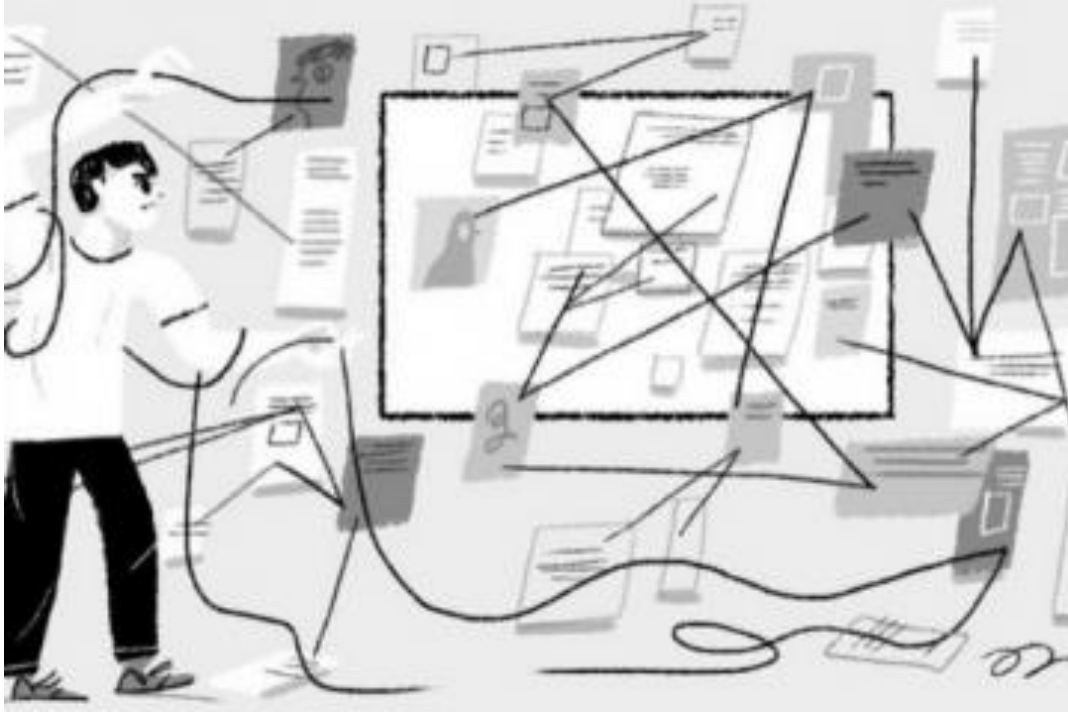
4. *Komplo Teorileri:* COVID-19 virüsünü henüz yeni tanımaya başladığımız dönemde popüler olan her alanda olduğu gibi pandemi sürecinde komplo teorisyenleri COVID-19 hakkında çeşitli teoriler üretti. Çünkü virüs hakkında henüz pek bir şey bilinmiyor, komplo teorisyenleri de bu zeminden faydalanıyordu. Bunlar arasında virüsün laboratuvar ortamında [üretildiği](#), hastalığın gerçek nedeninin virüs değil [5G olduğu](#) gibi iddialar yer alıyor. **(Yılmaz, 2020), (Toprak, 2020)**

Olmayan bir şeyi doğrulamak ya da yanlışlamak epey güç. Komplo teorilerine inananları belirli bir yaş, cinsiyet ya da sınıf özelinde birleştiremesek de hemen hepsinin ortak özelliği olarak *gerçeğin onlardan gizlendiği* hissine sahip olduklarını söyleyebiliriz. Bu durumda teyitçiler olarak gerçeği bilimsel kanıt ve olgular ile aktarmaktan başka bir şey yapmadık. Fakat bunu teorilere inananların inanış biçimlerini ve mantıklarını küçümsemeden yapmak biraz güçtü. Bu yüzden inanışlarına ters düşen ifadelere yer vermek, zaman zaman geri tepme etkisini de beraberinde getirdi. Dolayısıyla süreçte en zorlandığımız alardan birinin komplo teorileri olduğunu söylemek mümkün.

C) *Salgın Ciddileştikçe İlgimizi Kaybediyoruz:* Tandans ile yapılan [araştırma](#) ve yanlış bilgi türlerinin öbeklendiği konulara ek olarak, başka bir gözlemimizi de aktarabiliriz. **(Yılmaz, Çavuş, Tanca, 2020)** Salgının başla-

mucizevi gıda iddialarında kaynak olarak bilimsel araştırmaları ve güvenilir sağlık otoritelerinin ifadelerini baz aldık.

rında, enfeksiyonun henüz her yere yayılmadığı safhalarda kamuoyunda konuya aşırı bir ilgi ve açlık vardı. Bunu bize ulaşan ihbarlardan bültenin okunma oranlarına, hemen her göstergede izleyebiliyorduk. Ancak zamanla virüs ve COVID-19'a ilgili dramatik bir düşüş [sergiledi](#). (**Kalogeropoulou, 2020**) Bu düşüş, hastalığın yayılımı ile ters orantılıydı ve daha tehlikeli bir trende de eşlik ediyordu: Yalnızca merakımız değil, tedbir eğilimimiz de gevşiyordu. Bu gözlem “ilk dalganın ikinci zirvesi” olarak tanımlanan, salgının Türkiye’deki mevcut seyri ile de uyumlu görünüyor.

Sağlık (Bilim) Okuryazarlığı İçin Bazı İpuçları

Aslında bir pandemi ya da başka bir halk sağlığı sorununda yanlış bilgi ile baş etmek için gerekenler, genel eleştirel düşünce ve medya okuryazarlığı alışkanlıkları edinmekten çok da farklı değil. Ancak yine de bugüne kadarki tecrübelerimizden şu basit başlıkları çıkarabiliriz.

A) *Kimlere Kulak Vermeli?*: Salgının başlarından beri kimler dinlenmeli konusunda iki önemli kıstasa işaret ettik: Konusunda uzman olanlar ve belli bir kurumu temsilen söz alanlar. Bu kıstaslardan ilki liyakat ve doğru bilgi için kategorik bir zorunluluktur. İkincisi ise, kurumsal bir hesap verme sorumluluğunun, mesleki hırslar ve şahsi zaafı bertaraf edebilme gücüne duyduğumuz inançtan geliyordu. Bunu bugün de tavsiye ediyoruz; kendi hesabına değil, belli bir kurumu temsilen konuşan uzmanlar, böyle zamanlarda en güvenilir kaynaklardır.

B) *Ne Kadar Haber Tüketilmeli?*: Belirsizlik dönemlerinde bilgiye saldırmak ve aşırı enformasyon tüketimi, en az yokluğu kadar tehlikeli olabiliyor. Bize ulaşan ihbarlarda yanlış bilgi kadar, bu aşırı maruziyetin getirdiği bulanıklık ve kafa karışıklığı ile de karşılaştık. Her şeyi tüketmek yerine, günde belli bir zamanda, belli ve çeşitli, güvenilir kaynaklardan bilgi edinme üzerine kurulu bir “sosyal medya” orucu tavsiye ediyoruz. Hele de uzmanı olmadığımız

bir alanda aşırı enformasyona maruz kalmamız, o konu etrafındaki gizem ve korkuyu beslemekten başka bir işe yaramıyor.

C) Bilimsel Araştırmalara Nasıl Yaklaşılmalı?: Bize gelen ihbarlar ve yakaladığımız şüpheli bilgiler içinde mühim bir örüntü daha vardı: Bazıları bilimsel yayınlara dayanıyorlardı. Kullanıcılara tavsiyemiz, bilimsel referanslı bir bilgi ile karşılaştıklarında iki temel kıstasa dikkat etmeleri: İlkin; bu bilimsel araştırma, belli bir konudaki bilimsel bilginin kesinliğini kanıtlamaya yetiyor mu? Bunun için [kanıt piramidini](#) kullanabiliriz. (**Çavuş, 2020**) Yani araştırma, birden fazla birbirinin doğrulayan, geniş örneklem gruplarından elde edilmiş bilgilerin bir araya getirildiği meta analizlere mi, yoksa henüz hakem onayından bile geçmemiş ve kısıtlı bir örneklem grubundan elde edilmiş bulgulara mı dayanıyor? Tek tek araştırmalar bilimsel ilerleme için ne kadar hayati iseler, kesin bir sonuca varmak için bir o kadar da yetersizler. Tek bir araştırmanın sonuçlarından yola çıkarak “karar alma” mekanizmalarımızı şekillendirmemek ve tıp otoritelerinden gelecek tavsiyeleri beklemek, bilim okuryazarlığı için mühim bir eşik.

D) Duygular Nasıl Kötüye Kullanılabilir?: Epidemi ile mücadele için vatandaşların başvurabilecekleri başka bir ölçü de, önlerine düşen bilginin duygulara ne kadar hitap ettiğini tartmak [olabilir](#). (**Tanca, 2020**) Bir içerik hem olumlu hem de olumsuz anlamda fazla dramatik, dehşetengiz, ürkütücü, eksantrik, büyü, fazla ümitvar, heyecan verici ya da rahatlatıcı ise, bir kez daha düşünmekte fayda var. Bu bizim de Teyit olarak bir içerikten şüphelenme kıstaslarımızdan [biri](#). Umutmamalıyız ki duygularımızdan faydalanmak, özellikle sosyal medyada etkileşim ve etki peşinde koşanların en sık başvurdukları yol. Daha sıkıcı olsalar da, sağduyulu ve soğukkanlı içerikler, rasyonel tarafımızı hedeflemek ve doğru bilgiye işaret etmek konusunda, duygularımıza hitap edenlerden çok daha olgunlaştırıcılar.

E) Kullanılabilecek Basit Dijital Araçlar Nelerdir?: Pandeminin devam ettiği dönemde kendinizi şüpheli içeriklerden koruyabilmek için kullanabileceğiniz bazı basit dijital araçlar da var. İlk olarak doğruluğundan şüphe ettiğiniz bir içeriği paylaşmadan önce düşünmek birçok şeyi [değiştirebilir](#). (**Tanca, 2020**) Aynı şekilde kaynağı kontrol ederek, iddianın itibarını değerlendirebilirsiniz. Görsellerin doğruluğunu kontrol etmek için Google, Yandex ve tineye gibi arama motorlarını kullanarak tersine görsel arama yapabilirsiniz. Eğer bir COVID-19 döneminde kaydedildiği iddia edilen bir görselin daha eskiden paylaşıldığını saptayabiliyorsanız, iddianın yanlış olduğunu söyleyebilirsiniz. Bunu yaparken birden fazla kaynağa danışmak sonucu sağlamlaştırır. Bunun için yapabileceğiniz bir diğer şey, harita uygulamalarını kullanarak görüntülerin bulunduğu bölgeyi tespit etmek.

Salgın Çin’den başladığından, birçok iddiada Çince metinler, görüntü ya da ses kayıtlarıyla karşılaştık. Aratmak istediğiniz bir kelime ya da cümleyi önce bir çeviri programına yazar ve Çinceye çevirdikten sonra aratırsanız, istediğiniz sonuçlara ulaşma olasılığınız daha fazla. Google ve Yandex gibi sık kullanılan arama motorları dışında Baidu gibi Çinli arama motorlarına başvurmak çok daha fazla ve anlamlı sonuca ulaşmanızı sağlayabilir.

Google, Yandex ve TinEye gibi arama motorlarını kullanarak tersine görsel arama yapabilirsiniz.

Sonuç

COVID-19 salgını, Teyit'in kurulduğu 2016 yılından bu yana baş etmek zorunda kaldığı ilk kriz olmasa da, en uzun soluklu ve hayatımızı en yakından etkileyeni idi. Kurum salgının akliselikle yönetilmesi ve rasyonel karar alabilmekte gerekli enformasyon iklimini destekleyebilmek için, 250'den fazla yazılı içerik üretmekle kalmadı, süreçte kazandığı tecrübeyi de dokümente etti. Birincil amacı kullanıcılara medya okuryazarlığı ve eleştirel düşünce kabiliyeti kazandırmak olan Teyit, burada birkaçı aktarılan doğrulama yol ve yöntemlerini, içeriklerinde de açıkça gösteriyor.

Kaynaklar

- **Kriz anlarında neden söylenti ve yanlış bilgi paylaşıyoruz?** (2016) Erişim Tarihi 5 Eylül 2020, <https://teyit.org/kriz-anlarında-soylenti-yanlis-bilgi-paylasiyoruz>
- **Infodemic Management - Infodemiology** (2020) Erişim Tarihi 5 Eylül 2020, <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management>
- **DSÖ: Gazeteciler sağlık sisteminin doğal bir parçası** (2020) Erişim Tarihi 5 Eylül 2020, <https://teyit.org/dso-gazeteciler-saglik-sisteminin-dogal-bir-parcasi>
- **Teyit'in Yayın İlkeleri** (2020) Erişim Tarihi 4 Eylül 2020, <https://teyit.org/yayin-ilkeleri>
- **Teyit Salgın Var** (2020) Erişim Tarihi 4 Eylül 2020, <https://salginvar.teyit.org/>
- **Teyit.org COVID-19 hakkında yapılan tüm analizler** (2020) Erişim Tarihi 7 Eylül 2020, <https://teyit.org/detayli-arama?Topic=Koronavir%C3%bc>
- **Genetik yapımızın bizi koronavirüsten koruyacağı iddiası** (2020) Erişim Tarihi 7 Eylül 2020, <https://teyit.org/genetik-yapimizin-bizi-koronavirusten-koruyacağı-iddiasi>
- **Büyüteç: Çin mutfağı ve koronavirüs salgını nasıl yanlış ilişkilendirildi?** (2020) Erişim Tarihi 7 Eylül 2020, <https://teyit.org/buyutec-cin-mutfağı-ve-koronavirus-salgını-nasil-yanlis-iliskilendirildi>
- **COVID-19 Postası: 12 bin kişilik bir mektup** (2020) Erişim Tarihi 7 Eylül 2020, <https://teyit.org/covid-19-postasi-12-bin-kisilik-bir-mektup>
- **Teyit yeniden İstanbul'un toplu taşıma araçlarında** (2020) Erişim Tarihi 5 Eylül 2020, <https://teyit.org/teyit-yeniden-istanbulun-toplu-tasima-araclarında>
- **COVID-19 Postası videoları Habertürk ekranlarında** (2020) Erişim Tarihi 5 Eylül 2020, <https://teyit.org/covid-19-postasi-videolari-haberturk-ekranlarında>
- **COVID-19 Postası #1 - Teyitli Güncel Gelişmeler, Asparagas Güncesi, Dezenfactan** (2020) Erişim Tarihi 7 Eylül 2020, https://www.youtube.com/watch?V=mbdmv_qnbw&t=1s&ab_channel=Teyit
- **T Cetveli Podcast** (2020) Erişim Tarihi 7 Eylül 2020, <https://open.spotify.com/show/59tuodockxrxjmbdtkqqlh5>
- **Rapor: COVID-19 dijital platformlarda haber alma alışkanlıklarımızı nasıl değiştirdi?** (2020) Erişim Tarihi 7 Eylül 2020, <https://teyit.org/rapor-covid-19-dijital-platformlarda-haber-alma-aliskanliklarimizi-nasil-degistirdi>
- **Araştırma: Türkiye'de bilgi ekosistemi pandemi sürecinden nasıl etkilendi?** (2020) Erişim Tarihi 4 Eylül 2020, <https://teyit.org/turkiyede-bilgi-ekosistemi-pandemi-surecinden-nasil-etkilendi>

- **Su içerek koronavirüsün akciğerlerinize ulaşmasını engelleyemezsiniz** (2020) Erişim Tarihi 4 Eylül 2020, <https://tevit.org/su-icerek-koronavirusun-akciğerlerinize-ulasmasini-engelleyemezsiniz>
- **The Simpsons Çin’de ortaya çıkan koronavirüsü önceden bildi mi?** (2020) Erişim Tarihi 4 Eylül 2020, <https://tevit.org/the-simpsons-cinde-ortaya-cikan-koronavirusu-onceden-bildi-mi>
- **Fotoğrafın koronavirüsten etkilenen insanları gösterdiği iddiası** (2020) Erişim Tarihi 4 Eylül 2020, <https://tevit.org/fotografin-koronavirusten-etkilenen-insanlari-gosterdigi-iddiasi>
- **Salgının en gözde yanlış bilgileri** (2020) Erişim Tarihi 5 Eylül 2020, <https://tevit.org/salginin-en-gozde-yanlis-bilgileri>
- **Buhar solumanın COVID-19’u tedavi ettiği iddiası** (2020) Erişim Tarihi 5 Eylül 2020, <https://tevit.org/buhar-solumanin-covid-19u-tedavi-et-tigi-iddiasi>
- **Koronavirüsün akciğerlerde biriktirdiği tutkalsı yapıdan sırt üstü öksürerek kurtulunabileceği iddiası** (2020) Erişim Tarihi 5 Eylül 2020, <https://tevit.org/koronavirusun-akciğerlerde-biriktirdigi-tutkalsi-yapidan-sirt-ustu-oksurererek-kurtulunabilecegi-iddiasi>
- **Saç kurutma makinesinin yeni koronavirüsü yenmede etkili olduğu iddiası** (2020) Erişim Tarihi 5 Eylül 2020, <https://tevit.org/sac-kurutma-makinesinin-koronavirusu-yenmede-etkili-oldugu-iddiasi>
- **Koronavirüs hakkında seri iddialar içeren tweet zinciri** (2020) Erişim Tarihi 5 Eylül 2020, <https://tevit.org/koronavirus-hakkinda-seri-iddialar-iceren-tweet-zinciri>
- **5G whatsapp mesajı III: 5G ve yeni koronavirüs arasında bağ kurmak mümkün mü?** (2020) Erişim Tarihi 5 Eylül 2020, <https://tevit.org/5g-whatsapp-mesaji-iii-5g-ve-yeni-koronavirus-arasinda-bag-kurmak-mumkun-mu>
- **Aşı otizm arasında bağ olduğunu söyleyenlerin bilimsellik iddiası** (2020) Erişim Tarihi 7 Eylül 2020, <https://tevit.org/asi-otizm-arasinda-bag-oldugunu-soyleyenlerin-bilimsellik-iddiasi>
- **Yanlış bilgiyi önlemek için dört adım** (2020) Erişim Tarihi 7 Eylül 2020, <https://tevit.org/yanlis-bilgiyi-onlemek-icin-dort-adim>
- **Coronavirus: a growing number of people are avoiding news** (2020) Erişim Tarihi 7 Eylül 2020, <https://theconversation.com/coronavirus-a-growing-number-of-people-are-avoiding-news-139246>